

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНТНОГО ЧИТАННЯ ТВОРІВ ДОСТОЄВСЬКОГО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (1991-2008)

Юлія Пушак

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1,
79000, м. Львів, Україна*

Авторка вивчає компетентне сприйняття творчості Достоевського в сучасній Україні, про яке рефлексує на основі аналізу окремих публікацій і авторефератів дисертацій. Щоб дослідити суб'єктивне та індивідуальне у компетентному читанні Достоевського, розроблено оригінальну програму якісного соціологічного дослідження.

Ключові слова: рецепція літературного твору, компетентне читання, компетентні читачі, якісне соціологічне дослідження, глибинне інтерв'ю.

Компетентне читання досить добре піддається дослідженню рецепції літературного твору. Сприйняття професіоналів/знавців/ експертів/фахівців/компетентних читачів омовлене і публічне. Розглянуто поняття "компетентні читачі" у широкому розумінні: у межах двох основних традицій читання, в яких можна шукати читацького відгуку, - це гуманістична (морально-етична, релігійна, дидактична), експертна (літературознавча, критична, естетична, малярська). У ХХ ст. до них додається інтерпретація засобами екранних мистецтв. Достоевський як корпус текстів з набутку російської літератури ХІХ ст. став надбанням світової культури ХХ-ХХІ ст. Письменник був і залишається частиною зарубіжного педагогічного канону в Україні, стає предметом наукових пошуків та інтелектуальних розважань. Тож припустимо, що функціонування творів Достоевського у культурному просторі сучасної України є водночас складним та інтригуючим об'єктом. Українські компетентні читачі формувалися на текстах Достоевського протягом десятиліть, хоч історія його читання має багато лагун і розривів, зумовлених цензурою тоталітаризму, експансією російського культурного продукту спочатку у вигляді "радянської", а тепер "пострадянської" ретрансляції і, не в останню чергу, дискусіями про російський культурний імперіалізм і український спротив до нього. У статті обґрунтовано: 1) вибір матеріалу дослідження; 2) методи і методики аналізу даних. Також показано еволюцію своєї дослідницької ідеї у послідовності: задум — втілення — висновки. Такий ракурс висвітлить розв'язання наукової проблеми у розвитку.

Матеріалом стали окремі наукові висловлювання про Достоевського (за період 1991-2008 рр.) і розроблення концепції глибинних інтерв'ю з компетентними читачами. Зосереджено увагу на дослідженнях творчості Достоевського, оскільки вони вказують на сфери зацікавлень українських інтелектуалів і проблематизують певні дослідницькі питання на прикладі творчого спадку письменника. Проаналізовано знайдені книги й автореферати дисертацій за пунктами: 1) що і коли досліджували про Достоевського? 2) які саме твори? Теоретично обґрунтовано метод якісного соціологічного дослідження для вивчення читацької рецепції текстів письменника.

На сьогодні в Україні видано дві книжки про Достоевського - це науково-літературне есе Ігоря Михайлина "Достоевський і Шевченко" [1] і монографія Леоніда Мокряка "Філософія педагогіки Ф. М. Достоевського" [2]. І. Михайлин знаходить спільні риси в житті й творчості Шевченка і Достоевського, говорить про українське коріння останнього. У заключному розділі ("Несподіваний епілог, або Великоросійський держиморда") дослідник наголошує на шовіністичних ідеях Достоевського, на відміну від ліберальних - Шевченка. Тематика есе перегукується з передмовою Михайла Подолінського до українського перекладу "Вини і кари" (Канада, Манітоба, Вінніпег, 1927, 1928). У нього: "Подібна же до Тарасової судьба надає йому [Достоевському] особливе право до симпатії кожного Українця". Книжка Л. Мокряка складається з двох розділів. У першому, під назвою "Концепція дитинства", він розглядає людину як бунтівного підлітка, і навпаки, а також описує бунт і свободу парадоксальної людини (підлітка). У розділі "Педагогічна парадигма" розвиває концепцію діяльної любові (експлікуючи з творів Достоевського особистість наставника, вчителя), розмірковує про самовиховання ідеєю-почуттям, визначає принципи спілкування з достойним опонентом. Отож, маємо два окремі видання про письменника. Есе І. Михайлина - це взірць історико-літературної рецепції, який демонструє погляд на Достоевського з позиції щойно незалежної держави. Бачимо спробу співставити національного митця з великобратнім, у результаті - пишати першим через применшення ролі другого. Монографія Л. Мокряка стосується виховних аспектів творчості Достоевського, побачених у міждисциплінарному ключі.

За 17 років незалежності в Україні захищено 12 дисертацій про Достоевського: 9 з них на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук; 3 - кандидата філософських наук. Про літературознавчі: дві роботи (Дніпропетровськ, 1992.; Київ, 1996) - російськомовні. Географія: Київ (4), Дніпропетровськ (2), Сімферополь (2), Одеса (1). За об'єктом дослідження їх розділено на три групи.

1. *Текстуальні.* Сюди належать автореферати дисертацій, присвячені вивченню організації текстів Достоевського, феноменам і символам його творчості.

- Оксана Корнієнко ("Технологія втілення авторського самосознання в произведениях Ф. М. Достоевского ("Преступление и наказание", "Идиот")" [3]) дослідила засоби створення єдиної поетичної системи творів Достоевського, їх структуру, зміст і функції на різних рівнях поетики: в пейзажних описах (урбаністичних та "живої" природи), портретах, сюжетно-композиційних прийомах ("сновидіння", "повернень", "картин"). Таким

чином виявлено специфіку і новаторство письменника у рамках поліфонічного роману, діалогічну активність художнього мислення і природи слова.

- Олексій Холодов захистив дисертацію "Типологія міфопоетичних мотивів у творах Ф. М. Достоевського ("Хазяйка", "Ідіот", "Злочин і кара", "Підліток")" [4]. Автор визначив і класифікував найчастотніші мотиви: сходження в підземне царство, зустріч з демонічним двійником, мотив вигнання, поєдинок з хтонічною істотою, пошук батька сином, агональний мотив. Літературознавець визначив ідейно-художні функції міфологічних мотивів, розглянув співвідношення соціально-побутового, філософського і міфологічного рівнів у текстах Достоевського.
- У дослідженні Ірини Чупріної "Проблема художнього конфлікту в романі Ф. М. Достоевського "Брати Карамазови" [5] йдеться про сюжетотворчу роль художнього конфлікту в поетиці роману. Авторка визначає вузли конфлікту в "Братах Карамазових", серед них такі: сповідь, покаяння, проповідь, Бог, світ, мир, монастир, Православ'я.
- Наталя Полулях у дисертації "Структура роману Ф. М. Достоевського "Біси" [6] аналізує такі внутрішньотекстові мотиви: мотив театральності, мотиви бісівства та двійництва, мотиви підміненої дитини і блудного сина; розглядає особливості функціонування інтертекстуальних мотивів, уточнює генеалогію головних персонажів роману, робить висновки про присутні в "Бісах" риси роману-міфу.
- Юрій Романов ("Феномен "підпілля" в поетиці Ф. М. Достоевського: архе-типичне та типологічне" [7]) розкриває ієрархію "підпільних" властивостей, визначає психологічні домінанти і намічає типологію персонажів з "підпільними" ознаками. Автор розглядає образ "людини з підпілля" як носія архетипних властивостей, виявляє архетипні моделі "підпільної" поведінки і самосвідомості. *Для цих авторефератів спільними (у модифікаціях) є такі ключові слова: мотив, символ, міф, сюжет, образ, архетип, свідомість.*

2. *Рецептивні роботи* дотичні між собою питаннями сприйняття текстів Достоевського (історико-літературними і сучасними).

- Олексій Терлецький у дисертації "Художественное мышление Ф. М. Достоевского в оценке философской критики рубежа XIX-XX веков" [8] "нерозуміння" письменника його "учнями" вбачає в тому, що багато з них, як Н. Бердяєв, стояли "під знаком незримо здійснюваного всесвітньо-історичного переходу до релігійного універсалізму".
- Вікторія Мужчіль ("Проблеми сприйняття авторського ідеалу "Братів Карамазових" Ф. М. Достоевського" [9]) аналізує долю творів-"символів" з часової перспективи, висновує, що авторський ідеал роману легко сприймався читачами-сучасниками письменника. А зараз, стверджує авторка, назва твору та ім'я автора починають існувати незалежно від самого літературного тексту і входять до азів ерудиції освіченої людини. Сам же твір перестає читатися і для масового читача поступово віддаляється у небуття. Літературознавець провела соціологічне дослідження серед "елітного кола філологів", унаслідок чого поділила читачів на три групи: естетично освічені (6%), потенційно зацікавлені (48%), естетично неосвічені (46%). На мій погляд, такі висновки передчасні і необгрунтовані та потребують ширшого дослідження.
- У дисертації "Щоденник письменника" Ф. М. Достоевського в його художньому світі: пошуки пророчого слова" [10] Людмила Остапенко визначає особливості функціонування ігрового слова в "Щоденнику", викриває напрям естетичних експериментів Достоевського у створенні нового розуміння "художнього" і функціональної ролі літератури. Аналіз наявних у тексті пророчих інтенцій автора підтверджує особливе значення "Щоденника письменника" як реалізації "надзавдання" творчості Достоевського. *Автореферати 1992 р. і 1993 р. це не мали ключових слів, але я дозволила собі їх відзначити. Отож, спільні для цієї групи: автор, творчість, сприйняття, читач, пророк. 3. Порівняльна дисертація лише одна і належить Лілії Хваль ("Ф. Достоевський і "Південна школа" американського роману (типологія і контактно-генетичні зв'язки)" [11]). Авторка аналізує головні ознаки жанру роману-трагедії, досліджує різні форми психологізму, з'ясовує роль і функції нараторів у Достоевського і "південців" (В. Фолкнера, Р. П. Уоррена, К. Маккалерс, В. Стайрона, В. Персі). *Ключові слова:* компаративістика, контактно-генетичні зв'язки, типологічні аналогії, паралелі, сходження та відмінності, типологічний ряд, роман-трагедія, відчуження, психологічний аналіз, оніризми, двоїстість, наратор.*

У часовій перспективі рецептивні дисертації захистили найраніше (1992, 1993, 1999), потім - текстуальні (1996 (2), 2001, 2002, 2003), порівняльна - у 2001 р. Аналізуючи тексти Достоевського, вчені першої групи шукали там за авторською змістом-формою. Знаково, що рецептивні зацікавлення українських літературознавців втілювалися головню на російському (критичному та емпіричному) матеріалі. Компаративістична робота зводить романи Достоевського і "південців" на основі контактно-генетичних і типологічних зв'язків. Матеріалом для теоретизувань найчастіше стають великі романи (1. "Злочин і кара". 2. "Ідіот", "Брати Карамазови", "Біси". 3. "Підліток"), причому окремо "Братам Карамазовим" присвячено дві дисертації, одноразово зацікавили - "Щоденник письменника", "Хазяйка", "Людина з підпілля". Бачимо, що насамперед академічні літературознавці звертаються до "шкільного" тексту Достоевського.

Усі три філософські автореферати україномовні. Дві дисертації писали в Києві, одну - у Дніпропетровську. В рамках історії філософії розглядають творчість Достоевського Сергій Давидченко та Оксана Осетрова, Вадим Алексєєв досліджує соціально-філософські ідеї письменника.

У дисертації "Постановка проблеми суб'єктивності в філософії: Ф. М. Достоевський та М. О. Бердяєв" [12] С. Давидченко висвітлює парадокс людської особистості: людина - це мікрокосм за своєю природою, і ніщо не повинно бути зовнішнім для неї. Свобода людини у Достоевського і Бердяєва реалізується на ґрунті моральності: саме так людина не просто існує, а живе, перебуває в істинному бутті. О. Осетрова ("Конфлікт і гармонія особистості і суспільства в творчості

Ф. М. Достоєвського" [13]) розглядає: проблему самореалізації особистості в спадщині мислителя, самогубство як засіб вирішення конфлікту між одиницею і сукупністю, а також позитивний вплив мистецтва на внутрішній світ людини, на встановлення гармонії між особистістю і суспільством. о Дисертація "Соціально-філософські ідеї: проблема персоніфікації та реалізації (за матеріалами творів Ф. М. Достоєвського)" [14] В. Алексєєва присвячена дослідженню соціальних ідей і їх протиставлення християнському світогляду. Автор встановлює можливі причини виникнення соціалістичного світосприйняття та основні етапи еволюції соціальної ідеї, розглядає роль та можливості людського розуму в пізнанні істини. *Ключові слова, визначальні для цих трьох авторефератів:* людина, особистість, суспільство, суб'єктивність, свобода.

Отож, філософські дисертації про творчість Достоєвського були захищені у 1998, 1999 і 2001 роках. Можна узагальнити, що українські філософи вивчають особистості персонажів Достоєвського у їх внутрішніх і зовнішніх проявах, а також як носіїв соціальних ідей. Часто покликаються на російську релігійну філософію другої половини XIX початку XX ст. Матеріал дослідження - творчість письменника загалом, приклади наводять з великих романів.

До мого інтерв'ювання: у 2008 р. воно називалося *Сприйняття романів Ф. Достоєвського ("Злочин і кара", "Ідіот", "Біси") фахівцями*, а сьогодні титулується *Сприйняття творчості Достоєвського*. Хочу пояснити, чому я обрала якісний метод соціологічного дослідження. Для цього скористаюся схемою Кена Планера "Відмінності у стратегіях дослідження при якісному і кількісному підходах" [15].

<i>Кількісний підхід</i>	<i>Якісний підхід</i>
<i>Теоретико-методологічна база:</i>	
Реалізм. Достовірне, об'єктивне знання. Опис логічних зв'язків між окремими параметрами.	Феноменологія. Релятивізм. Опис загальної картини події чи явища.
<i>Фокус аналізу:</i>	
Загальне, генеральне, макроаналіз. Класифікація шляхом ототожнення подій, випадків. У центрі уваги структури: зовнішні, об'єктивні.	Особливе, приватне, мікроаналіз. Опис подій, випадків. У центрі уваги людина; внутрішні, суб'єктивні.
<i>Одиниці аналізу:</i>	
- Факти, події.	- Суб'єктивні значення, почуття.
<i>Дослідницькі цілі, завдання:</i>	
Дати причинне пояснення, виміряти взаємозв'язки.	Інтерпретувати, зрозуміти спостережуване. Концептуалізувати.
<i>Стиль:</i>	
Жорсткий, холодний. Систематизація.	М'який, теплий. Уява, уявлення про...
<i>Валідність (надійність):</i>	
- Достовірне повторення встановлених зв'язків.	- Реальне насичення інформації.
<i>Логіка аналізу:</i>	
- Дедуктивна: від абстракцій до фактів шляхом операціоналізації понять.	- Індуктивна: від фактів з розповідей про життя і т. д. - до концепцій.

Програма дослідження обумовлює наукову проблему, теоретичну базу, дослідницькі питання, часові рамки і застосовані методи, вибір учасників і характер отриманих даних. *Проблема:* для вивчення читацької рецепції найкраще надаються тексти, що написані давно, але які досі читають і перечитують. Тут з ретроспективи можна відстежити *що робить текст і що відбувається з ним самим* у різних часових і культурних контекстах. Це й зумовило мій вибір матеріалу дослідження - творчість Достоєвського (зокрема романи "Злочин і кара", "Ідіот", "Біси") у рецепції сучасної України. Замінила перелік конкретних текстів творчістю письменника побачивши, що окремий досвід читання не варто обмежувати потребами дослідника. Подібні дослідження проводили російські достоєвісти. Н. Гончарова ("Достоевский в зеркалах графики и критики") показала динаміку компетентного сприйняття та ілюстрування творів Достоєвського у Росії протягом 1848-1990 рр. М. Загідулліна ("Достоевский глазами соотечественников") проанкетувала 247 жителів м. Челябінська без спеціальної філологічної освіти на предмет їхньої рецепції творчості автора.

Теоретично моє якісне дослідження ґрунтується на роботах польських дослідників літературної комунікації (М. Гловінський, Я. Славінський, С. Жолкевський та ін.). Проводимо його для виявлення особливостей компетентного читання: мотивів й очікувань читача, способів реконструкції тексту, природи оціночних суджень та читацьких емоцій тощо. Ми маємо на меті розглянути взірць українського невузькоспеціалізованого прочитання текстів Достоєвського. Результати буде використано у дисертації "Читацька рецепція і кінотранскрипції¹ романів Ф. Достоєвського ("Злочин і кара", "Ідіот", "Біси")".

Дослідницькі питання: 1) норма читання; 2) наївне читання; 3) компетентне читання; 4) сприйняття кінотранскрипцій; 5) інтроспекція і проспекція читача.

Методи дослідження і часові рамки. Методом якісного дослідження є глибинне інтерв'ю. Воно: неформалізоване, спрямоване, з точним формулюванням питань, послідовність питань - "правильна лійка". Наголошується особистий досвід читання: перше знайомство з текстами Достоєвського, сьогоднішні і потенційно-майбутні погляди на них. Для дослідження важливий одиничний суб'єктивний досвід.

Учасники. З огляду на цілі якісного дослідження респондентами є компетентні читачі у широкому розумінні (літературознавці — люди культури, ерудити). Їхнє сприйняття є водночас не вузько (але) спеціалізованим і ненаївним. Це своєрідні читачі "золотої середини".

Дані: збираю глибинним інтерв'юванням; фіксую за допомогою диктофона; аналізую тематично. Верифікую результати на основі перевірки учасниками дослідження і експертною його оцінкою.

Отже, дослідження компетентного сприйняття творчості Достоевського в сучасній Україні (1991-2008) має якісний соціологічний характер. Ґрунтується воно на аналізі документів (книг, авторефератів дисертацій), збиранні та опрацюванні емпіричного матеріалу (проведенні та інтерпретації глибинних інтерв'ю). На сьогодні провідна тематика зацікавлень українських літературознавців - пошук особливостей художнього слова Достоевського у його літературних творах (не такі популярні - рецептивні, порівняльні і філософсько-педагогічні студії його творчості), а філософів - персонажі Достоевського як особистісні і соціальні виміри буття. Географічно творчість письменника найбільше досліджують у центрі, на півдні і на сході України, лише одна книга ("Філософія педагогіки Ф. М. Достоевського") була видана на заході країни. Здебільшого літературознавчі дисертації про Достоевського захищали за спеціальністю "російська література" (8 з 9), тільки у 2001 р. з'явилася робота з "порівняльного літературознавства". Хронологічно рецептивні дисертації належать до найраніших (1992-1999), за ними йдуть текстуальні (1996-2003), далі - порівняльна (2001). Філософські дослідження творчого спадку Достоевського належать до "історії філософії" (2 з 3) і "соціальної історії та філософії історії", вони проведені на помежів'ї тисячоліть (1998-2001). Найпопулярніший текст для літературознавців - "Злочин і кара", а філософи будують свої концепції на основі творчості Достоевського загалом. Тоді як аналіз книг і авторефератів дисертацій вказує на "вчорашні" зацікавлення дослідників, глибинне інтерв'ю - засіб експлікації сприйняття творчості Достоевського українськими компетентними читачами сьогодні. Маю на меті отримати дані про суб'єктивний одиничний досвід читання текстів автора. Йтиму від одиничного до загального. "Сходження до теорії" дасть змогу концептуалізувати інформацію і одержати нове знання про рецепцію літературного твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайлин І. Л. Достоевський і Шевченко. Науково-літературне есе / І. Л. Михайлин. - Харків : МП "Видавць", 1994. - 67 с.
2. Мокряк Л. Ф. Філософія педагогіки Ф. М. Достоевського / Л. Ф. Мокряк. - Тернополь: Терно-граф, 2005. - 184 с.
3. Корниенко О.А. Технология воплощения авторского самосознания в произведениях Ф.М. Достоевского ("Преступление и наказание", "Идиот") : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / О. А. Корниенко. - К., 1996. - 21 с.
4. Холодов О.Б. Типология мифопоэтических мотивов у творях Ф. М. Достоевского ("Хазяйка", "Идиот", "Злочин і кара", "Підліток") : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. Б. Холодов. - Одеса, 1996. - 16 с.
5. Чуприна І. І. Проблема художнього конфлікту в романі Ф. М. Достоевського "Брати Карамазови" : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / І. І. Чуприна. - Сімферополь, 2001. - 16 с.
6. Полулях Н. С. Мотивна структура роману Ф. М. Достоевського "Біси" : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. С. Полулях. - К., 2002. - 20 с.
7. Романов Ю. О. Феномен "підпілля" в поезії Ф.М. Достоевського: архетипічне та типологічне : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Ю. О. Романов. - Сімферополь, 2003. - 20 с.
8. Терлецкий А. Д. Художественное мышление Ф. М. Достоевского в оценке философской критики рубежа XIX-XX веков : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / А. Д. Терлецкий. - Днепропетровск, 1992. - 16 с.
9. Мужчіль В. В. Проблеми сприйняття авторського ідеалу "Братів Карамазових" Ф. М. Достоевського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / В.В. Мужчіль. - Дніпропетровськ, 1993. - 17 с.
10. Остапенко Л. М. "Щоденник письменника" Ф.М. Достоевського в його художньому світі: пошуки пророчого слова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. М. Остапенко. - К., 1999. - 20 с.
11. Хваль Л. В. Ф. Достоевський і "Південна школа" американського роману (типологія і контактено-генетичні зв'язки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. В. Хваль. - К., 2001. - 19 с.
12. Давидченко С. О. Постановка проблеми суб'єктивності в філософії : Ф. М. Достоевський та М. О. Бердяєв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / С. О. Давидченко. - К., 1998. - 16 с.
13. Осетрова О. О. Конфлікт і гармонія особистості і суспільства в творчості Ф. М. Достоевського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / О.О. Осетрова. - Дніпропетровськ, 2001. - 18 с.
14. Алексєєв В. Ю. Соціально-філософські ідей: проблема персоніфікації та реалізації (за матеріалами творів Ф. М. Достоевського) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / В. Ю. Алексєєв. - К., 1999. - 19 с. 15. Семенова В. В. Качественные методы : введение в гуманистическую социологию : учеб. пособие для студентов вузов / В. В. Семенова. - М. : Добросвет, 1998. - 289 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2010

Прийнята до друку 26.12.2010

THE FEATURES OF DOSTOYEVSKY'S WORKS' STRONG READING IN CONTEMPORARY UKRAINE (1991-2008)

Yuliya Pushak

Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytets'ka Str., 79000,
Lviv, Ukraine

The author analyses present-day competent reception of Dostoyevsky's works in Ukraine. She grounds her reflections on books and dissertations dedicated to the writer. To investigate nowadays Dostoyevsky's strong reading she elaborate original qualitative method' interview.

Key words: reception of literary text, strong reading, strong readers, qualitative methods of sociology, qualitative interview.

ОСОБЕННОСТИ КОМПЕТЕНТНОГО ЧТЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДОСТОЕВСКОГО В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Юлия Пушак

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина

Автор изучает компетентное восприятие творчества Достоевского в современной Украине о котром рефлексирует, анализируя отдельные публикации и авторефераты диссертаций. Для того, чтобы исследовать субъективное и индивидуальное в компетентном чтении Достоевского, разработана оригинальная программа качественного социологического исследования.

Ключевые слова: рецепция литературного произведения, компетентное чтение, компетентные читатели, качественное социологическое исследование, глубинное интервью.